

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 1 : 316

В. С. Даценко

Черкаський державний технологічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ СПАДЩИНИ Б. О. КІСТЯКІВСЬКОГО НА ЗАХОДІ наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть

Систематичне і ґрунтовне дослідження соціальної і правової філософії Б. О. Кістяківського починається лише в кінці ХХ ст. Більшість дослідників виявляють у нього неокантіанське нормативно-ціннісне бачення соціальної реальності, розрізнення за методами наук про природу і наук про культуру, принцип методологічного плюралізму, ідеї прав людини, правової держави, етичного соціалізму, поєднання прихильності до лібералізму з симпатіями до соціалістичного ідеалу.

Ключові слова: *неокантіанство, методологічний плюралізм, ідея прав людини, правова держава, етичний соціалізму, лібералізм.*

Богдан Олександрович Кістяківський став відомим в науковому світі з кінця 90-х років ХІХ століття. Протягом перших двох десятиліть він залишався помітною постаттю в науковому житті Росії, України, а також, певною мірою, Німеччини. Згадки про нього провідних філософів і науковців, безпосередня реакція на його твори, критика, рецензії, полемічні виступи були першими оцінками його творчості. Хоча за життя Б. О. Кістяківського ще не можна говорити про дослідження його соціально-філософських ідей, але і окремі оцінки мають значення для встановлення напрямів такого дослідження.

Подібно до України та Росії, на Заході кількість досліджень, присвячених Б. О. Кістяківському, збільшується в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Як і раніше, Б. О. Кістяківський значною мірою привертає увагу західних дослідників як соціальний мислитель і публіцист у зв'язку з висловленими ним у збірці «Віхи» ідеями. Автори книги «Криза цінностей в Росії, 1890-1924» (1990) [2] визначають Б. О. Кістяківського як неокантіанського соціолога, підкреслюючи, що неокантіанство стимулювало відхід від популістської соціології, викликало інтерес до формальної філософії. Разом з тим, автори відокремлюють Б. О. Кістяківського від колишніх марксистів, для яких кантівська етика була лише проміжною станцією на шляху від марксизму до ідеалізму [2, с. 1]. Б. О. Кістяківський згадується також як один з авторів збірки «Віхи». Про нього йдеться, коли пишуть про обвинувачення у «Віхах» російської інтелігенції в схильності до зловживання владою і обмеженому ідеологічному мисленні [2, с. 22].

Не могли не торкнутись діяльності Б. О. Кістяківського у захисті національних інтересів українців автори книги про національне питання у пізній Російській імперії та за часів Леніна і Сталіна (2001) Р. П. Суні та Т. Мартін [7]. В книзі описується полеміка між «консервативним лібералом» П. Б. Струве та «українським активістом» Б. О. Кістяківським. Ця полеміка, на думку авторів, викрила державництво і асиміляційний націоналізм політичного мислення навіть опозиційних щодо самодержавства росіян [7, с. 54].

У книзі М. Ф. Кіна та Я. Мухи, присвяченій російській соціології (1994) [3], Б. О. Кістяківського називають впливовим російським соціологом, прибічником неокантіанської методології в соціальній думці [3, с. 12].

К. М. Ф. Платт у книзі про ідею революції у російській літературі (1997) [4] визначає Б. О. Кістяківського як історика і, згадуючи ту ж статтю «На захист права», пише про його ідеал правової держави і про почуття зради цього ідеалу з боку інтелігенції [4, с. 74].

Більш докладно правові погляди Б. О. Кістяківського аналізуються у книзі П. Соломона «Реформи права в Росії, 1864-1996» (1997) [6]. Знов згадується критика російської інтелігенції за її нездатність оцінити важливість за-

конності для створення справедливої держави з боку Б. О. Кістяківського, якого характеризують як відомого правознавця. Автор книги виступає у якості опонента цих поглядів українського вченого. На думку автора, Б. О. Кістяківський, намагаючись підштовхнути розвиток правосвідомості інтелігенції, недооцінив позитивні зміни в правовому житті російського суспільства після судової реформи 1864 року [6, с. 21-22]. Як стверджує автор на основі вивчення російських юридичних матеріалів, Б. О. Кістяківський перебільшив громадську індиферентність щодо права в Росії [6, с. 25]. Жорстка оцінка Б. О. Кістяківським правового стану Росії пояснюється автором також через полемічні завдання його статті «На захист права», через його знайомство з Німеччиною як основою для порівняння. Але головне те, що кінцевою метою Б. О. Кістяківського, на думку автора, було не встановлення панування закону в імперській Росії, а більш амбіційна мета розбудови нового, ліберального суспільства, зокрема, завдяки розвитку права [6, с. 35].

Оцінка Б. О. Кістяківського як представника лібералізму, прибічника конституціоналізму, ідеї правової держави, громадянських прав міститься в книзі «Російська думка після комунізму: Відродження філософської спадщини» (1994) [5, с. 77-78].

В книзі, присвяченій сучасному російському лібералізму та його традиціям (2000) [10] М. А. Вейгл поділяє прибічників цього напрямку соціальної думки на лібералів-державників та соціальних лібералів. До останніх, як стверджує автор, належить і Б. О. Кістяківський. Для них характерне поєднання цінностей індивідуальної автономії з цінностями соціальної солідарності [10, с. 403].

У 1994 році був виданий англomовний переклад збірки «Віхи» зі статтею Б. О. Кістяківського [8]. У передмові про українського філософа сказано, що його головними інтелектуальними інтересами були правові і конституційні характеристики ліберальної політичної системи. Його ранні роботи показують сліди марксистського впливу. Характеризуючи Б. О. Кістяківського як помір-

кованого українського націоналіста, автори передмови зазначають, що він був зацікавлений у створенні політичної системи, в якій би розширювались права національних меншин [8, XV].

Ще одну згадку про українського мислителя ми маємо в книзі Д. Вартенвейлера «Громадянське суспільство і академічні дебати в Росії, 1905-1914» [9]. Б. О. Кістяківський згадується як приклад політизації академічних кіл Росії на початку ХХ ст., їх втягування у конфронтацію суспільства та держави [9, с. 46]. Аналізуючи статтю Б. О. Кістяківського у збірці «Віхи», автор пише про сильно висловлений і добре аргументований захист індивідуальних прав і соціальної активності як основи правової держави [9, с. 106]. Розмірковуючи, чи є достатнім формальний конституційний порядок для правової держави, автор наводить думку Б. О. Кістяківського про те, що щира участь народу у державних справах є суттєвим критерієм правової держави [9, с. 97]. Разом з тим, Д. Вартенвейлер характеризує Б. О. Кістяківського як прибічника політичного компромісу, який дає більший результат, ніж вимушені поступки з боку уряду. Це впливало з його погляду на право як на посередника інтересів, комунікативні і динамічні аспекти якого заповнюють рамку правових норм конкретним змістом і окреслюють межі громадянського суспільства [9, с. 107].

Найзначнішою досі роботою про Б. О. Кістяківського в західній науковій літературі є дослідження С. Хейман «Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату» (1998), перекладене у 2000 р. українською мовою [1]. С. Хейман наводить біографічні відомості з життя Б. О. Кістяківського, що цілком виправдано для книги, яка знайомить закордонного читача з майже невідомим до того часу українським філософом. Втім, книга американської дослідниці структурована не за хронологією життя Б. О. Кістяківського, а за основними напрямками його думки. Лише перша частина (з семи) присвячена біографії філософа. Особливістю книги є і значна увага до інтелектуально-історичного тла, на якому розгорталась думка

Б. О. Кістяківського. Наводиться багато фактів з історії Росії та України кінця XIX – початку XX ст., описується духовна атмосфера тієї епохи, що не завжди прямо пов'язано з життям і науковою діяльністю Б. О. Кістяківського. Аналізуючи твори філософа, С. Хейман, як правило, намагається виявити практичну спрямованість його соціально-філософських пошуків. Він зосереджувався, стверджує дослідниця, на соціології та соціології права, щоб винайти метод пошуку джерел законності й побудови життєздатної демократичної структури для багатонаціональної Російської імперії [1, с. 39]. Неокантіанське акцентування уваги на цінності індивіда саме цим і приваблювало Б. О. Кістяківського [1, с. 81]. З цієї позиції він критикує і марксистський підхід до соціально-наукового аналізу, який перетворився в марксизм на цілком детерміністський світогляд [1, с. 82]. Свій підхід Б. О. Кістяківський називав «науково-філософським ідеалізмом», але, як підкреслює С. Хейман, його ідеалізм не набув метафізичних або містичних рис, оскільки передбачав встановлення ідеалів та норм за активної участі членів суспільства [1, с. 84]. Особливу увагу авторки привертає концепція прав людини Б. О. Кістяківського. Він був перший, стверджує С. Хейман, хто звернувся до практичних аспектів цієї проблеми після революції 1905 року [1, с. 110]. Саме його оригінальне тлумачення прав людини, його внесок у відродження ідеї природного права американська дослідниця виводить на перший план, даючи загальну оцінку творчості Б. О. Кістяківського [1, с. 203]. Звідси, на думку дослідниці, прихильність Б. О. Кістяківського до принципів конституціоналізму та правової держави як системи, що здатна гарантувати і захистити права людини [1, с. 134]. Значну увагу приділяє С. Хейман поясненню українофільської позиції Б. О. Кістяківського. Авторка знаходить у нього внутрішній конфлікт між його українським походженням і політичною близькістю до російського визвольного руху [1, с. 161]. Захищаючи національні права українців, Б. О. Кістяківський зіткнувся з болючою проблемою, оскільки він поділяв цілі росіян, спрямовані проти самодержавства, але не підтримував русифікацію інших націй [1, с. 169]. Зреш-

тою, це призвело до дискусії з українського національного питання між Б.О.Кістяківським та П. Б. Струве, якій присвячує окрему частину роботи С. Хейман. Б. О. Кістяківський протиставив «імперіалістичному націоналізму» П. Б. Струве концепцію національних прав, яка у нього органічно виходила з загальної теорії природних прав людини [1, с. 196]. С. Хейман підкреслює універсальність правових та політичних принципів Б. О. Кістяківського, що робить творчий набуток цього непересічного вченого корисним «країнам, що прагнуть створити правові гарантії для індивідуального та конституційного порядку» [1, с. 198].

З огляду дослідницької літератури, присвяченої творчості Б. О. Кістяківського, можна зробити висновок про значний інтерес, який викликали твори філософа за його життя у наукових колах Росії, України та Німеччини, про зменшення цього інтересу у 20-60-рр. ХХ ст., про поступове збільшення уваги дослідників до Б. О. Кістяківського у 70-80-ті рр. ХХ ст. і про початок інтенсивного дослідження спадщини українського філософа, визнання актуальності його ідей з 90-х рр. ХХ ст. Треба відзначити, що відгуки на роботи Б. О. Кістяківського за його життя, згадки про нього в літературі до 90-х рр. ХХ ст. не мали на меті, здебільшого, глибокого і змістовного аналізу творів філософа. Систематичне і ґрунтовне дослідження соціальної і правової філософії Б. О. Кістяківського починається лише наприкінці ХХ ст. Більшість дослідників виявляють у нього неокантіанське нормативно-ціннісне бачення соціальної реальності, розрізнення за методами наук про природу і наук про культуру, принцип методологічного плюралізму, ідеї прав людини, правової держави, етичного соціалізму, поєднання прихильності до лібералізму з симпатіями до соціалістичного ідеалу. Таким чином, основні ідеї, на яких ґрунтуються соціально-філософські погляди Б. О. Кістяківського, дослідниками окреслені. Втім, зміст цих ідей, їх специфіка порівняно з соціально-філософськими вченнями, з яких виходив і з якими полемізував український філософ, потребують уточнення.

Список використаних джерел

1. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Сьюзен Хейман. – К. : Основні цінності, 2000. – 302 с.
2. Rosenthal B. Glatzer, Bohachevsky-Chomiak M., Schwartz M. Revolution of the Spirit: Crisis of Value in Russia, 1890–1924 / B. Glatzer Rosenthal, M. Bohachevsky-Chomiak, M. Schwartz. – Fordham University Press, 1990. – 349 p.
3. Keen M. F., Mucha J. Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology / M. F. Keen, J. Mucha. – Greenwood Press, 1994. – 210 p.
4. Platt K. M. F. History in a Grotesque Key: Russian Literature and the Idea of Revolution / Kevin M. F. Platt. – Stanford University Press, 1997. – 298 p.
5. Scanlan J. P. Russian Thought after Communism: The Recovery of a Philosophical Heritage / James P. Scanlan. – M. E. Sharpe, 1994. – 238 p.
6. Solomon P. H. Reforming Justice in Russia, 1864–1996: Power, Culture, and the Limits of Legal Order / Peter H. Solomon. – M. E. Sharpe, 1997. – 408 p.
7. Suny R. G., Martin T. A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / R. G. Suny, T. Martin. – Oxford University Press, 2001. – 307 p.
8. Vekhi: Landmarks : [a Collection of Articles about the Russian Intelligentsia]. – M. E. Sharpe, 1994. – 187 p.
9. Wartenweiler D. Civil Society and Academic Debate in Russia, 1905–1914 / David Wartenweiler. – Clarendon Press, 1999. – 260 p.
10. Weigle M. A. Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism / Marcia A. Weigle. – Pennsylvania State University Press, 2000. – 508 p.

References

1. Hejman S. Kistjakivs'kij: Borot'ba za nacional'ni ta konstitucijni prava v ostanni roki caratu / S'juzen Hejman. – K. : Osnovni cinnosti, 2000. – 302 s.
2. Rosenthal B. Glatzer, Bohachevsky-Chomiak M., Schwartz M. A Revolution of the Spirit: Crisis of Value in Russia, 1890–1924 / B. Glatzer Rosenthal, M. Bohachevsky-Chomiak, M. Schwartz. – Fordham University Press, 1990. – 349 p.
3. Keen M. F., Mucha J. Eastern Europe in Transformation: The Impact on Sociology / M. F. Keen, J. Mucha. – Greenwood Press, 1994. – 210 p.
4. Platt K. M. F. History in a Grotesque Key: Russian Literature and the Idea of Revolution / Kevin M. F. Platt. – Stanford University Press, 1997. – 298 p.
5. Scanlan J. P. Russian Thought after Communism: The Recovery of a Philosophical Heritage / James P. Scanlan. – M. E. Sharpe, 1994. – 238 p.
6. Solomon P. H. Reforming Justice in Russia, 1864–1996: Power, Culture, and the Limits of Legal Order / Peter H. Solomon. – M. E. Sharpe, 1997. – 408 p.
7. Suny R. G., Martin T. A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin / R. G. Suny, T. Martin. – Oxford University Press, 2001. – 307 p.
8. Vekhi: Landmarks : [a Collection of Articles about the Russian Intelligentsia]. – M. E. Sharpe, 1994. – 187 p.
9. Wartenweiler D. Civil Society and Academic Debate in Russia, 1905–1914 / David Wartenweiler. – Clarendon Press, 1999. – 260 p.
10. Weigle M. A. Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism / Marcia A. Weigle. – Pennsylvania State University Press, 2000. – 508 p.

Datsenko V. S. The research of B. Kistiakivsky's heritage in the West in the end of the XX – the beginning of the XXI centuries. We can conclude the great interest that is caused by the works of the philosopher during his lifetime in scientific circles of Russia, Ukraine and Germany.

This interest fell at 20-60th in the XX century. Gradually increased attention to research works of B. Kistiakivsky's began in the 70-80-ies of the XX century.

Intensive research of the heritage of Ukrainian philosopher and recognition of the relevance of his ideas starts with the 90-ies of the XX century. Reviews of B. O. Kistyakivsky for his life, mentioned in the literature to the 90-ies of the XX century, didn't mean a deep and meaningful analysis of the works of the philosopher. Systematic and substantial research of B. Kistiakivsky's social and legal philosophy only began at the end of the XX century. It demonstrates that B. O. Kistiakivsky's methodology of social cognition was based on neo-Kantian philosophy having original features as well. It is ascertained that B. O. Kistiakivsky distinguished two ways of social cognition: socio-philosophical study of social norms and socio-scientific study of necessary causal dependences. The elements of his methodology are united in the principle of methodological pluralism.

B. O. Kistiakivsky's theoretical model of society is depicted in the dissertation. This model is based on the interaction of two factors: causal dependences and normative conditionality of human life. It is demonstrated that the relation between these two factors was considered by the philosopher to be the relation of the means and the aim. The conclusion is made that B. O. Kistiakivsky acknowledged historical progress, which he found in the gradual realization of norms and values. The analysis of B. O. Kistiakivsky's normative ideas is carried out: the ideas of the legal state of society, of the ethical socialism and of the free development of national culture.

Key words: *neo-Kantianism, methodological pluralism, idea of human rights, legal state, ethic socialism, liberalism.*

Даценко В. С. Исследование наследия Б. А. Кистяковского на Западе в конце XX – в начале XXI веков. Систематическое и основательное исследование социальной и правовой философии Б. А. Кистяковского начинается только в конце XX века. Большинство исследователей находят у него неокантианское нормативно-ценностное видение социальной реальности, различие по методам наук о природе и наук о культуре, принцип методологического плюрализма, идеи прав человека, правового государства, этического социализма, сочетание приверженности к либерализму с симпатиями к социалистическому идеалу.

Ключевые слова: *неокантианство, методологический плюрализм, идея прав человека, правовое государство, этический социализм, либерализм.*

Стаття надійшла до редакції 12.01.15